

عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی روستاییان در استان آذربایجان شرقی

رحیم ساعی^{*}

(دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۰۹؛ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۱۲)

چکیده

توانمندسازی اقتصادی روستاییان موجب افزایش کیفیت زندگی آنان، به‌ویژه گروه‌های محروم می‌شود. این امر باید از طریق مشارکت فعال و آگاهانه آنان جهت تأمین رفاه خودشان انجام گیرد. از این رو، جهت تعیین چگونگی احراز شرایط لازم برای آن، مطالعه حاضر با هدف بررسی عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی روستاییان در استان آذربایجان شرقی با بهره‌گیری از روش پژوهش پیمایشی انجام گرفت. بدین منظور، پرسشنامه‌ی محقق ساخته‌ای تدوین شد. پس از آزمون روایی به‌صورت روایی صوری و آزمون پایایی به روش مطالعه پیشاهنگ از ۳۸۴ سرپرست خانوار روستایی به‌عنوان نمونه‌ای از خانوارهای جامعه آماری در کل استان تکمیل شد. برای محاسبه تعداد نمونه از فرمول کوکران استفاده شد و جهت انتخاب آن‌ها از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و با انتساب متناسب بهره‌گیری شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها از طریق نرم‌افزار SPSS انجام گرفت. نتایج رگرسیون و تحلیل مسیر نشان داد که ۵۵/۹ درصد از تغییرات متغیر وابسته با هفت عامل: "میزان دسترسی به اعتبارات"، "اجرای طرح هادی"، "میزان پایداری اکولوژیکی"، "میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی"، "میزان تجربه کشاورزی"، "میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی" و "میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام"، تبیین شدند. در این پژوهش بر اساس نتیجه‌گیری‌ها، پیشنهادهایی برای بهبود توانمندی اقتصادی روستاییان ارائه شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: تأمین سرمایه، فقرزدایی، توسعه پایدار روستایی.

توانمندسازی اقتصادی، فقرزدایی و تأمین نیازهای اساسی فقرا جایگاه اساسی در فرآیند توسعه روستایی دارد و حتی توسعه روستایی نیز به‌عنوان راهبردی برای فقرزدایی در نواحی روستایی تعریف می‌گردد و ضرورت فقرزدایی از طریق برنامه‌ریزی توسعه روستایی مورد تأکید قرار می‌گیرد (محمدی یگانه و همکاران، ۱۳۹۳). گرچه فقر مشکلی جهانی است، اما بروز بیشتر آن در روستاها باعث شده که به‌عنوان مهم‌ترین مشکل نواحی روستایی مطرح شود (کرد و آبتین، ۱۳۹۲). با توجه به اینکه فقرزدایی با ایجاد اشتغال و رفع بیکاری روستاییان امکان‌پذیر است و امروزه جامعه روستایی ایران نیز به میزان زیادی با بیکاری (آشکار و پنهان) مواجه است، می‌توان گفت که توانمندسازی روستاییان، راه‌حل سودمندی برای خروج از بیکاری و فقر است (میرزایی و همکاران، ۱۳۸۹). به همین منظور در ایران برای مبارزه با فقر و نابرابری‌های درآمدی و توانمندسازی اقشار جامعه روستایی، ضرورت دارد سازمان‌ها و نهادهای رفاهی متعددی در قالب راهبردهای حمایتی ایجاد شود تا بر اساس یافته‌های پژوهشی منطقه‌ای به منظور حمایت اقتصادی از روستاییان به برنامه‌ریزی لازم اقدام نمایند. از این رو، پژوهش حاضر با هدف بررسی عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی روستاییان در استان آذربایجان شرقی برای هدایت و راهبری برنامه‌ریزی منطقه‌ای لازم پرداخته است.

در خصوص مفهوم توانمندسازی، تعاریف متفاوتی ارائه شده است که این امر را می‌توان ناشی از دو عامل مهم دانست: نخست، چند بعدی بودن این مفهوم (مهاجری امیری و همکاران، ۱۳۹۵) و دوم، کاربرد آن در حوزه‌های مختلفی چون مدیریت، روان‌شناسی، جغرافیا، کشاورزی و جامعه‌شناسی (میرزایی و همکاران، ۱۳۸۹). در یک رویکرد کلی‌نگر، توانمندسازی عبارت است از قدرت بخشیدن به افراد، بدین معنی که به آنان کمک شود تا حس اعتماد به نفس را در خود تقویت و بر ناتوانی‌ها یا درماندگی‌های خود غلبه نمایند (گلزاری و میردامادی، ۱۳۹۲). بر این اساس توانمندسازی چیزی نیست که اعطا شود، بلکه فرآیندی است که طی آن، شرایط مناسبی، به‌وسیله افراد آگاه در یک جامعه مشخص نشأت می‌گیرد (عناستانی و همکاران، ۱۳۹۲). ریفکین (Rifkin, 2003) توانمندسازی را فرآیندی می‌داند که به واسطه آن افراد بر امور و کارهای خود تسلط بیشتری می‌یابند و با کسب قدرت بالا، کنترل بر منابع، اعتمادسازی، ظرفیت‌سازی و مشارکت فعال، می‌توانند مسیر زندگی‌شان را به درستی هدایت کنند (Kyem, 2004). همچنین توانمندی به آنان اجازه می‌دهد که کنترل و مسئولیت بیشتری بر کارشان داشته باشند (الیاس پوریان و همکاران، ۱۳۹۳). بنابراین، توانمندسازی به معنی تشویق افراد برای مشارکت بیشتر در تصمیم‌گیری‌هایی است که بر فعالیت آن‌ها مؤثر است، چراکه مشارکت وسیله‌ای است تا حس مسئولیت، وظیفه‌شناسی افراد رشد یابد یعنی اینکه فضایی برای افراد فراهم شود تا بتوانند ایده‌های خوبی را بیافرینند و آن‌ها را به عمل تبدیل کنند. از این رو، توانمندسازی اقتصادی نیز بایستی فرآیندی از پایین به بالا باشد که طی آن، فقرا با افزایش قابلیت‌های اقتصادی بتوانند به نیازهای خود پاسخ داده و به حقوق و قدرت برابر دست یابند (بیگلری و همکاران، ۱۳۹۲).

در همین راستا، نظریه‌های متعددی در مورد توانمندسازی و فقرزدایی مورد بحث اندیشمندان بوده است که این نظریه‌ها مبتنی بر دو پیش فرض است:

- ۱- ارتقای توان افراد برای اتکا به خود که موجب افزایش قدرت آن‌ها خواهد شد؛
  - ۲- قدرت، نشانه برتری فرد نیست، بلکه کنترل منابع مادی و غیرمادی می‌تواند به توزیع عادلانه‌تر و برابری کمک نماید.
- از نظر طرفداران این نظریه‌ها، برآورده ساختن نیازهای اساسی از حقوق اولیه تمام افراد است و هر فردی باید امکان آن را داشته باشد که از توانایی‌ها و خلاقیت‌های خود استفاده کند. بنابراین اقشار ضعیف جامعه باید بیاموزند که با خودیاری و اعتمادبه‌نفس در پذیرش و توزیع مسئولیت‌ها چه در خانواده و چه در جامعه شرکت کنند (زیاری، ۱۳۹۳).
- سعدی و همکاران (۱۳۹۱) توانمندی اقتصادی را شاخصی می‌دانند که موقعیت اقتصادی فرد در جامعه را نشان می‌دهد. شاخص‌هایی که جهت سنجش توانمندی اقتصادی مورد استفاده قرار می‌گیرد، متفاوت هستند. به طوری که برخی در این خصوص؛ شاخص‌های کسب یا افزایش درآمد، توانایی بازپرداخت وام، قدرت پس‌انداز کردن، مشارکت اجتماعی و استقلال فکری را مورد استفاده قرار داده‌اند و برخی بر اساس داشتن شغل درآمدزا، میزان درآمد، سطح تحصیلات و میزان تملک و دارایی سنجیده‌اند. نکته‌ی مهم در استفاده ضمنی از شاخص‌های مختلف برای اندازه‌گیری توانمندسازی این است که هر شاخص

توانمندسازی، همواره در روابط درونی‌اش به متغیرهای دیگری بستگی دارد. از طرفی، این هم درست است که هر شاخصی منحصر به فرد است اما معمولاً برای اندازه‌گیری توانمندسازی، تنها یک بعد خاص از توانمندی کافی نیست (Estudillo *et al.*, 2001).

با جمع‌بندی مطالب، می‌توان به این نتیجه رسید که توانمندی اقتصادی روستاییان را باید با شاخص‌هایی سنجید که بتوانند اشتغال روستاییان را به‌عنوان منبع درآمد خانوار و همچنین میزان پایداری آن را اندازه‌گیری کنند و نیز بتوانند میزان دسترسی روستاییان به منابع پایه تولیدی و تکنولوژی‌های لازم مرتبط با آن را نیز اندازه‌گیری کنند و نهایتاً این شاخص‌ها باید بتوانند میزان استفاده از آن منابع و تکنولوژی‌ها را به‌منظور سرمایه‌گذاری در بخش تولید و همچنین میزان پایداری آن به جهت ایجاد امکان افزایش دارایی‌های روستاییان را نیز اندازه‌گیری کنند. این شاخص‌ها در این مطالعه به‌عنوان مبنای سنجش توانمندی اقتصادی روستاییان قرار گرفتند که در پژوهش محمدی یگانه و همکاران (۱۳۹۳) ۱۵ شاخص جهت سنجش توانمندی اقتصادی در شهرستان زنجان، مورد استفاده قرار گرفته است.

با توجه به موارد اشاره شده شناخت ظرفیت‌ها، استعدادها و قابلیت‌های منطقه‌ای مرتبط با توانمندی اقتصادی و همچنین شناسایی شرایط و عوامل زیرساختی، اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی مؤثر بر فرآیند توانمندسازی روستاییان از نظر پژوهش‌های قبلی و حاضر، لازمه تحقق اهداف توسعه پایدار در ابعاد مختلف هستند. در این راستا، گروهی از مطالعات داخلی و خارجی به تحلیل عوامل مؤثر بر توانمندسازی اقتصادی پرداخته‌اند که به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود.

محمدی یگانه و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی تحت عنوان بررسی آثار اعتبارات خرد بر توانمندسازی اقتصادی فقرای روستایی به صورت مطالعه‌ی موردی در دهستان غنی‌بیگلو شهرستان زنجان با سنجش توانمندی اقتصادی بر اساس ۱۵ شاخص نشان داده شدند که این اعتبارات نتوانسته است توانمندسازی اقتصادی فقرای روستایی را در پی داشته باشد؛ اما رابطه معناداری میان افزایش میزان اعتبارات و بهبود شاخص‌های توانمندسازی اقتصادی وجود دارد.

اعظمی و خیاطی (۱۳۹۳) در پژوهشی دیگر با عنوان توانمندسازی در عمل، از تجربه تا اجرا، چنین نتیجه‌گیری کردند: عواملی که به‌طور مستقیم بر توانمندی اقتصادی مؤثر بودند شامل دسترسی به اعتبارات رسمی یا غیررسمی، دسترسی به زیرساخت‌های عمرانی و دسترسی به اطلاعات هستند.

یافته‌های پژوهش ابایومی و آبادات (Abayomi & Abadat, 2014) نیز نشان داده‌اند که عدم دسترسی به تسهیلات اعتباری، عدم دسترسی به زمین‌های کشاورزی، عدم دسترسی به اطلاعات و برنامه‌های آموزشی مناسب به‌عنوان عوامل مانع در برابر توانمندسازی اقتصادی زنان در منطقه مورد مطالعه به شمار می‌رود. همچنین نتایج پژوهش‌های خدری و همکاران (۱۳۹۹) و ایمبودن (Imboden *et al.*, 2005) نشان داده‌اند که پرداخت وام‌های خرد می‌تواند در فراهم نمودن شرایط لازم برای ایجاد توانمندی اقتصادی زنان روستایی مؤثر باشد. مقدس فریمانی و میرترابی (۱۳۹۸) نیز در تحقیق خود نشان دادند که میزان دسترسی به اعتبارات در توانمندی اقتصادی روستاییان مؤثر بوده است. نهایتاً محمدی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی دیگر نتیجه گرفتند که یکی از مهم‌ترین متغیرهای پیش‌بینی کننده توانمندی زنان روستایی، دریافت اعتبارات خرد بود. همچنین کورنیش و همکاران (Cornish *et al.*, 2021) در مناطق روستایی سیرالئون نتیجه گرفتند که محدودیت مبالغ وام‌های مشاغل کوچک و عدم تأمین مبالغ مورد نیاز برای راه‌اندازی کسب و کار برای زنان روستایی و انباشتگی مبالغ درخواست وام از عوامل بازدارنده مؤثر در پیشرفت توسعه اقتصادی و توانمندی اقتصادی زنان روستایی بوده‌اند.

حیدری ساربان و رکن‌الدین افتخاری (۱۳۹۵) در پژوهشی نیز نشان دادند که عوامل اقتصادی و اجتماعی به‌طور مستقیم و همچنین به‌طور غیرمستقیم از طریق یکدیگر بر توانمندی اقتصادی مؤثر هستند. همچنین اعظمی و خیاطی (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای نشان دادند قدرت خرید مالی از طریق دسترسی به وام، اثر غیرمستقیم بر روی توانمندی اقتصادی داشت.

پژوهش‌های مویله و دولارد و همچنین مونکمن و همکاران (Moyle & Dollard, 2008; Monkman *et al.*, 2007) حاکی از آن است که در میان متغیرهای زمینه‌ای، عواملی چون سابقه و تجربه اشتغال، تحصیلات، جنسیت و سن بیشترین تأثیر را بر توانمندی افراد دارند. در مورد ارتباط بین شغل اصلی، تحصیلات و توانمندی، مشخص گردیده است که افراد شاغل، دارای قدرت مالی و تحصیلات بالا، توانمندی بیشتری نیز دارند (عطائی و زمانی میاندشتی، ۱۳۹۰؛ حیدری ساربان و رکن‌الدین

افتخاری، ۱۳۹۵). از طرف دیگر نیز مطرح شده که توانمندسازی روستاییان راه‌حل سودمندی برای ایجاد شغل اصلی آنان است (میرزایی و همکاران، ۱۳۸۹). تحصیلات نیز همانند شغل اصلی، علاوه بر اینکه به بهبود وضعیت اقتصادی و قدرت مالی افراد کمک می‌کند، بر توانمندی اقتصادی افراد نیز تأثیرگذار می‌باشد (حیدری ساربان و رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۹۵). علاوه بر آن، یافته‌های مطالعه افشانی و فاتحی (۱۳۹۵) نیز نشان داد که متغیرهای تحصیلات و دسترسی به وسایل ارتباط جمعی رابطه مثبت و معنی‌داری با توانمندی اقتصادی زنان روستایی دارند. مطالعه تارسا و گادیس (Taresa & Gadisa, 2021) نیز که در رواندا با حمایت جمعیت صندوق سازمان ملل انجام دادند، نشان داد که طبقه اقتصادی، تحصیلات، سن فرد در زمان ازدواج، ابعاد خانوار و تعداد فرزندان به‌طور قابل ملاحظه‌ای در توانمندی اقتصادی زنان مؤثر بودند.

عناستانی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی نتیجه گرفتند که افزایش مالکیت اراضی کشاورزی، در فرآیند توانمندسازی اقتصادی روستاییان مؤثر بود. ارستاد (Erstad, 2007) نیز در مالزی به این نتیجه رسیده است که عوامل سن، وضعیت تحصیلی، بعد خانوار، اندازه مالکیت زمین، میزان استفاده از نهادهای کشاورزی مثل میزان استفاده از سموم و کود شیمیایی، میزان حفاظت از خاک، شاخص‌های توسعه حفاظت از خاک مهم‌ترین عوامل مؤثر در توانمندی اقتصادی روستاییان به شمار می‌رود. همچنین حیدری ساربان و رکن‌الدین افتخاری (۱۳۹۵) در پژوهشی در زمینه توانمندسازی کشاورزان به زعم هایس (Hayes) توانمندسازی کشاورزان را از پیش‌شرط‌های ضروری برای دستیابی به توسعه کشاورزی پایدار دانسته‌اند. علاوه بر آن ولینز و همکاران (Wellins *et al.*, 2009)، کیفیت منابع آب و خاک را از عوامل مؤثر بر توانمندسازی کشاورزان می‌دانند. ایشان به زعم استوری (Storey) نیز اذعان نمودند که بین کیفیت منابع آب و خاک کشاورزی و توانمندسازی کشاورزان رابطه معنی‌داری وجود دارد. تعالی و همکاران (۱۳۹۴) نیز در پژوهشی دیگر نتیجه گرفتند که سرمایه‌گذاری بر روی زیرساخت‌های عمرانی (نظیر احداث جاده‌های آسفالت، تلفن، برق، گاز و آبرسانی به مناطق روستایی) در توانمندسازی روستاییان مؤثر بودند.

نهایتاً فلمینگ (Fleming, 2000) در پژوهشی با موضوع توانمندسازی، نتیجه‌گیری کرد که آموزش، رکن اساسی در فرآیند توانمندسازی اقتصادی می‌باشد. اینکه ترویج می‌تواند نقش مهمی در توانمندسازی اقتصادی روستاییان ایفا کند. به این مفهوم که با دسترسی به آموزش و اطلاع‌رسانی به کشاورزان و استفاده از دانش، شناخت آن‌ها افزون می‌گردد و متعاقب آن در دسترسی و استفاده معقول و منطقی از نهادهای کشاورزی در مسیر بالا بردن بازده در واحد سطح و نیل به توسعه موفق‌تر عمل می‌کنند (Rivera, 2006). همچنین عبدالرحمان و الشیخ (Abdelrahman & Elsheikh, 2013) در پژوهشی دیگر نیز نتیجه گرفتند که سیاست‌ها و استراتژی‌های توسعه پایدار روستایی که به بهبود توانمندسازی اقتصادی زنان کمک می‌کند، شامل افزایش دسترسی به منابع آموزش و ترویج در توسعه اقتصادی است.

نظر به اهمیت توانمندسازی اقتصادی روستاییان در توسعه پایدار روستایی و همچنین نقش فعالیت‌های کشاورزی در ایجاد اشتغال، افزایش رفاه و توانمندی اقتصادی خانوارهای روستایی از یکسو و وجود ظرفیت‌ها و قابلیت‌های قابل توجه کشاورزی در استان آذربایجان شرقی از سوی دیگر که بر اساس سالنامه آماری کشور در سال ۹۸، این استان یکی از مراکز عمده کشاورزی کشور می‌باشد و در تولید برخی از محصولات کشاورزی مثل سیب، فندق، سنجد و زغال اخته رتبه اول و دوم در سطح کشور را دارد و استان آذربایجان شرقی با دارا بودن ۶۹۲۷۱۶ هکتار از اراضی زراعی کشور، رتبه ۴، اما به لحاظ توزیع میزان تولید با تولید ۲۲۴۰۱۹۵ تن محصول زراعی، رتبه ۱۵ کشور را دارد. همچنین به لحاظ محصولات باغی با دارا بودن ۴ درصد از توزیع سطح باغات کشور، رتبه ۵ را دارد. اما به لحاظ میزان تولید با تولید ۴/۷ درصد از کل تولید، رتبه ۶ تولید را در بین سایر استان‌ها دارا می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸). این نشان می‌دهد هم افزایش بهره‌وری و هم افزایش تولید در واحد سطح جهت استفاده حداکثری از پتانسیل کشاورزی در این استان امکان‌پذیر است؛ اما زمانی میسر خواهد شد که جامعه روستایی پابرجا باشد، به عبارت دیگر روستاییان باید به اندازه‌ای توانمند باشد که با ماندگاری در روستا و حفظ جامعه خود، امکان توسعه‌ی روستا و کشاورزی را به وجود آورند. بنابراین مطالعه عوامل مؤثر در توانمندسازی اقتصادی روستاییان در این استان یک ضرورت پژوهشی مبرم برای برنامه‌ریزی‌های توسعه آینده به حساب می‌آید. با استفاده از ۱۵ شاخص توانمندی اقتصادی مورد استفاده توسط محمدی یگانه و همکاران (۱۳۹۳) و با هدف بررسی عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی روستاییان در استان آذربایجان شرقی انجام گرفت تا فرضیه‌ی داشتن تأثیر مستقیم و غیرمستقیم عوامل فردی، حرفه‌ای، زیرساختی، فرهنگی و

اقتصادی- اجتماعی بر توانمندی اقتصادی روستاییان را مورد آزمون قرار دهد. برای این منظور، عوامل مؤثر اخذ شده از مطالعات کتابخانه‌ای شناسایی، جمع‌آوری و به‌صورت چارچوب مفهومی پژوهش حاضر ارائه شده‌اند (نگاره ۱).

نگاره ۱- چارچوب مفهومی پژوهش

روش پژوهش

در این مطالعه از روش پژوهش پیمایشی استفاده شد. این پژوهش از نظر نوع، کاربردی و از نظر نظارت و کنترل، میدانی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی و تحلیلی به شمار می‌آید. جامعه آماری در این مطالعه، سرپرست خانوارهای ساکن روستاهای استان آذربایجان شرقی بودند. این استان دارای ۲۱ شهرستان، ۴۴ بخش، ۱۴۴ دهستان، ۲۷۱۲ روستا و ۲۴۴۸۴۰ خانوار می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸). جامعه آماری شامل ۲۴۴۸۴۰ سرپرست خانوار است که با استفاده از روش کوکران که در

فرمول
$$\pi = \frac{t^2 pq}{1 + \frac{1}{N}(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1)}$$
 مساوی حجم نمونه، N مساوی حجم جمعیت آماری (حجم جمعیت سرپرست خانوارهای ساکن

روستاهای استان)، t مساوی درصد خطای معیار ضریب اطمینان قابل قبول، p مساوی نسبتی از جمعیت فاقد صفت معین (جمعیت مردان)، $1-p = q$ مساوی نسبتی از جمعیت فاقد صفت معین (جمعیت زنان)، d مساوی درجه اطمینان یا دقت احتمالی مطلوب است. اگر حجم نمونه با شکاف جمعیتی ۰/۵ باشد. (یعنی نیمی از جمعیت، حائز صفتی معین و نیمی دیگر نیز فاقد آن باشند). پس بنابراین، در این صورت اگر p و q مساوی ۰/۵ در نظر گرفته شده و مقدار t مساوی ۱/۹۶ و d مساوی ۰/۵ بوده باشند، تعداد نمونه ۳۸۴ نفر تعیین شد.

اطلاعات در هر روستا نسبت به جمعیت آن، از سرپرست خانوارهای نمونه به شیوه مصاحبه با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای با انتساب متناسب (Stratified Random Sampling) جمع‌آوری شدند. به دلیل تنوع فعالیت‌های اقتصاد روستایی به‌ویژه کشاورزی در روستاهای استان، در مرحله اول، مناطق مختلف استان به ۴ طبقه (زراعی، دامپروری، باغی و غیر کشاورزی) تقسیم شدند. سپس از هر طبقه، شهرستان‌هایی با انتساب متناسب و به صورت تصادفی انتخاب شدند و در مرحله دوم از هر شهرستان با انتساب متناسب تعدادی از بخش‌ها، دهستان‌ها، روستاها و خانوارهای آن‌ها به صورت تصادفی انتخاب شدند (جدول ۱). ابزار اصلی جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، پرسشنامه بود که بر اساس مروری بر ادبیات پژوهش، در زمینه‌های توانمندی اقتصادی (۳۰ سؤال)، پایداری اکولوژیکی (۳۵ سؤال)، میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی (۱۰ سؤال)، میزان دسترسی به وام (۷ سؤال)، میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی (۶ سؤال) و عوامل فردی و حرفه‌ای (۲۱ سؤال) توسط محقق

عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی روستایان در استان آذربایجان شرقی

تدوین شد. اعتبار یا روایی (Validity) پرسشنامه از طریق روایی صوری مورد بررسی قرار گرفت. به این صورت که سؤالات پرسشنامه پژوهش حاضر از طریق مشاوره با متخصصان رشته اقتصاد، ترویج و توسعه کشاورزی بازنگری و تصحیح شده و در نهایت مورد تأیید آنان قرار گرفت. آزمون پایایی (Reliability) پرسشنامه از طریق مطالعه پیشاهنگ با سی نفر از روستاهای خارج از محدوده مطالعه (روستاهای همجوار از استان اردبیل) با استفاده از روش آلفای کرونباخ (از ۰/۸۰ تا ۰/۹۶) به وسیله نرم افزار آماری SPSS انجام گرفت (جدول ۲) و داده‌ها وارد نرم افزار آماری شد و با استفاده از روش‌های آماری توصیفی، فراوانی، درصد، میانگین و انحراف معیار و از روش‌های آماری استنباطی، آزمون‌های تی تست تک نمونه‌ای، ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

جدول ۱- اسامی روستاها و خانوارهای جامعه و نمونه آماری

شهرستان	بخش	دهستان	روستا	جمعیت	خانوار	تعداد نمونه
جلفا	سیه‌رود	دیزمار غربی	ایری سفلی	۱۹۰۸	۵۰۴	۱۸
			اوشتبین	۶۰۳	۱۵۰	۶
تبریز	مرکزی	آجی چای	مایان سفلی	۷۰۸۳	۱۶۹۴	۴۰
			الوار سفلی	۵۹۴۶	۱۶۴۶	۴۱
			بیرق	۳۸۵۵	۱۱۱۹	۳۷
			لیقوان	۵۵۲۴	۱۵۵۳	۵۱
			هروی	۲۶۴۹	۷۸۸	۲۶
ملکان	مرکزی	گاودول غربی	مبارک آباد	۴۱۹۸	۱۱۷۸	۲۰
			تازه قلعه	۳۸۲۷	۱۱۱۳	۱۹
			آروق	۳۹۰۴	۱۱۴۹	۲۶
			لکلر	۴۶۰۱	۱۳۰۳	۲۹
کلیدر	آبش احمد	آبش احمد	نجف تراکمه	۱۴۳۰	۳۴۵	۲۰
			لمه درق	۱۱۴۳	۲۴۲	۱۴
			قره قیه	۷۱۹	۱۶۷	۱۰
بستان آباد	تیکمه داش	اوجان شرقی	قره بابا	۲۷۲۵	۷۷۰	۱۵
			الخلج	۲۱۶۴	۵۸۶	۱۲
۵ شهرستان			۱۶ روستا			۳۸۴ خانوار

منبع: (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸)

جدول ۲- میزان پایایی متغیرها

متغیرها	ضریب کرونباخ آلفا
شاخص‌های توانمندی اقتصادی	۰/۹۳۲
میزان دسترسی به وام	۰/۸۶۱
میزان پایداری اکولوژیکی	۰/۸۲۵
میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی	۰/۹۶۶
میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی	۰/۸۰۸

برای بررسی نرمال بودن همه داده‌های در مقیاس نسبی و فاصله‌ای از روش اسکینوس (Skewness) کورتوسیس (Kurtosis) و آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف (Kolmogorov-Smirnov) استفاده گردید که نشان از نرمال بودن داده‌های پژوهش حاضر بود. همچنین به منظور مطمئن شدن از عدم وجود همبستگی سری بین متغیرهای مستقل، عدد دوربین واتسون (Durbin-Watson) محاسبه شد (D.W. = 1.869). برای تست یکنواختی واریانس‌ها (Test of Homogeneity of Variances) از تست لون (Levene Test) استفاده شد (F لون غیرمعنی دار شد).

متغیرهای مستقل این پژوهش عبارت از: سن، جنسیت، تحصیلات، سابقه کار کشاورزی، شغل اصلی سرپرست خانوار، تعداد اعضای خانوار تحصیل کرده، تعداد اعضای خانوار شاغل در بخش کشاورزی، میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی، میزان استفاده از منابع اطلاعاتی، میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام، میزان دسترسی به وام، قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی، میانگین سطح زیر کشت اراضی (آبی، دیم، باغ و قلمستان)، متوسط اندازه قطعات مزارع، متوسط تعداد دام سبک و سنگین، میزان پایداری اکولوژیکی و اجرای طرح هادی بودند. متغیر پایداری اکولوژیکی از طریق سؤالاتی (مقدار سم و کود شیمیایی مصرفی؛ مقدار کود ازته، فسفات، پتاسه، اوره، نیترات، آفت کش و علف کش مصرف شده، مقدار بذر اصلاح و ضد عفونی شده مصرفی، میزان زمین‌های کنترل شده آفات به روش بیولوژیکی، میزان زمین‌های کود سبز داده شده، درصد پوشش گیاهی در محیط روستا، میزان رضایت مردم از کیفیت بهداشت محیط، تعداد روستاهای دارای سیستم‌های مناسب دفع فاضلاب و سیستم جمع‌آوری زباله، نسبت انرژی فسیلی از کل انرژی مصرفی، میزان اراضی آیش و دارای تناوب زراعی، میزان اراضی زهکشی شده، میزان اراضی شور شده، میزان اراضی با شیب بالای ۱۵ درجه، میزان اراضی جنگلی و مرتعی تحت حفاظت، میزان زمین‌های تراس‌بندی شده، تعداد تغییر کاربری اراضی کشاورزی) (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۸) سنجیده شد. متغیر وابسته پژوهش حاضر، توانمندی اقتصادی، شامل ۱۵ متغیر می‌باشند. متغیرها از طریق یک طیف پنج گزینه‌ای (شامل بسیار کم ۱، کم ۲، متوسط ۳، زیاد ۴، خیلی زیاد ۵) سنجیده شده‌اند (جدول ۳). با حاصل جمع ۱۵ متغیر، متغیر وابسته با نمره ۱۵ تا ۷۵ (میانگین ۳۶/۳۹) ایجاد شد.

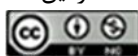
جدول ۳- متغیرهای توانمندی اقتصادی، نحوه سنجش و مقیاس اندازه‌گیری آن‌ها

ردیف	متغیر	نحوه سنجش متغیرها با استفاده از یک سؤال برای هر یک از آن‌ها	مقیاس
۱	تنوع شغلی	میزان برخورداری از تنوع منابع درآمدی در یک سال گذشته	فاصله‌ای
۲	بیکاری سرپرست خانوار در طول سال	میزان فعالیت اقتصادی در یک سال گذشته	نسبی
۳	بیکاری اعضای خانوار	میزان فعالیت اقتصادی سایر اعضای خانواده در یک سال گذشته	نسبی
۴	علاقه‌مندی به شغل	میزان علاقه‌مندی به شغل در یک سال گذشته	فاصله‌ای
۵	دانش فنی	میزان دانش فنی در مورد شغل در یک سال گذشته	فاصله‌ای
۶	ثبات و پایداری درآمد	میزان برخورداری از ثبات و پایداری درآمد در یک سال گذشته	فاصله‌ای
۷	درآمد	میزان درآمد در یک سال گذشته	نسبی
۸	تنوع منابع درآمدی	میزان تنوع شغلی در روستا در یک سال گذشته	فاصله‌ای
۹	امکان پس‌انداز درآمد	میزان امکان پس‌انداز درآمد در یک سال گذشته	نسبی
۱۰	دریافت و استفاده از وام‌های بانکی	میزان اخذ وام‌های بانکی و استفاده از آن‌ها در یک سال گذشته	نسبی
۱۱	سرمایه‌گذاری در واحدهای تولیدی	میزان سرمایه‌گذاری در واحدهای تولیدی در یک سال گذشته	نسبی
۱۲	استفاده از ماشین‌آلات	میزان استفاده از ماشین‌آلات در یک سال گذشته	نسبی
۱۳	دسترسی به مواد اولیه	میزان دسترسی به نهاده‌های کشاورزی در یک سال گذشته	نسبی
۱۴	افزایش دارایی‌های روستایی (آب، زمین و غیره)	میزان افزایش دارایی‌های روستایی (آب، زمین و غیره) در یک سال گذشته	نسبی
۱۵	کاهش و یا ثبات هزینه‌های تولید	میزان کاهش و یا ثبات هزینه‌های تولید در یک سال گذشته	نسبی

منبع: (محمدی یگانه و همکاران، ۱۳۹۳)

یافته‌ها و بحث

نتایج حاکی از آن است که میانگین سنی سرپرست خانوارها در روستاهای مورد مطالعه استان آذربایجان شرقی ۴۲ سال که جوان‌ترین آن‌ها ۱۵ و مسن‌ترین آن‌ها ۸۰ ساله بودند. ۸۳ درصد آنان مرد و ۱۷ درصد نیز زن بودند. ۲۵ درصد مجرد و ۷۵ درصد بقیه نیز متأهل بودند. میانگین سابقه کار کشاورزی ۲۱ سال بود، میانگین و میانه تعداد اعضای خانوار ۶ نفر، میانگین تعداد اعضای خانوار تحصیل کرده به طور متوسط ۱ نفر و میانه آن ۲ نفر بود که از این میان به طور متوسط از هر خانواده ۱ نفر در بخش کشاورزی شاغل بودند. همچنین ۳۵/۷ درصد آنان از وام‌های مختلف کشاورزی استفاده کرده بودند. متوسط تعداد دام سبک (گوسفند و بره ۱۰ رأس، بز و بزغاله ۳ رأس)، تعداد دام سنگین (گاو و گوساله ۲ رأس و تعداد گاو میش ۱ رأس) بود، میانگین سطح زیر کشت اراضی زراعی پاسخگویان ۸/۱۵ هکتار که از این میان ۲/۲۹ هکتار آبی و ۵/۸۶ هکتار دیم بود. به طور متوسط هر فرد دارای ۱ قطعه زمین که

عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی روستاییان در استان آذربایجان شرقی

میانگین قطعات هر فرد ۴/۱۴ هکتار می‌باشد. هر کشاورز علاوه بر اراضی زراعی، به‌طور متوسط دارای ۱/۴۷ هکتار باغ و ۰/۱۶ هکتار قلمستان می‌باشد (جدول ۴). بیشترین درصد تحصیلات سرپرست خانوارها (۶۶/۷ درصد) در سطح ابتدایی بودند (جدول ۵). فعالیت و شغل اصلی سرپرست خانوارها در یکی از زمینه‌های زراعت، باغداری، دامپروری، صنعت و خدمات بودند که بیشترین درصد شغل-های اصلی آنان، زراعت (۴۳ درصد) و کمترین درصد شغل صنعت (۳/۱ درصد) بودند (جدول ۶).

جدول ۴- ویژگی‌های فردی و شغلی سرپرست خانوارهای روستاییان

متغیرها	میانگین	انحراف معیار	حداکثر	حداقل
سن (سال)	۴۲/۳۰	۱۵/۲۵۶	۸۰	۱۵
سابقه کار کشاورزی (سال)	۲۱/۴۳	۱۱/۳۹۹	۷۰	۱
تعداد اعضای خانوار (نفر)	۶/۶۷	۲/۷۶۷	۱۷	۱
تعداد افراد تحصیل کرده خانوار (نفر)	۱/۷۹	۰/۸۵۹	۵	۱
تعداد اعضای خانوار شاغل در بخش کشاورزی (نفر)	۱/۸۷	۱/۹۰۷	۸	۰
تعداد گوسفند و بره (رأس)	۱۰/۱۷	۱۲/۴۹۷	۶۰	۰
تعداد بز و بزغاله (رأس)	۳/۹۳	۵/۸۷۹	۲۶	۰
تعداد گاو و گوساله (رأس)	۲/۸۹	۴/۷۵۲	۳۰	۰
تعداد گاومیش (رأس)	۱/۲۵	۲/۶۳۵	۳۰	۰
سطح زیر کشت اراضی زراعی (هکتار)	۸/۱۵	۱۰/۴۷۹	۴۵	۰
تعداد قطعات (قطعه)	۱/۳۱	۱/۴۶۹	۸	۰
میانگین اندازه قطعات زراعی (هکتار)	۴/۱۴	۴/۷۶۳	۲۳	۰
مساحت اراضی باغی (هکتار)	۱/۴۷	۲/۰۰۵	۱۱	۰
مساحت اراضی آبی (هکتار)	۲/۲۹	۲/۰۰۲	۳۵	۰
مساحت اراضی دیم (هکتار)	۵/۸۶	۸/۵۲۸	۴۵	۰
مساحت قلمستان (هکتار)	۰/۱۶	۰/۷۸۳	۸	۰

جدول ۵- سطح تحصیلات سرپرست خانوارهای روستاییان

پایه‌های تحصیلی	فراوانی	درصد
ابتدایی	۲۵۶	۶۶/۷
راهنمایی	۳	۰/۸
دیپلم	۶۰	۱۵/۶
لیسانس	۲۱	۵/۵
فوق لیسانس	۴۴	۱۱/۴
جمع	۳۸۴	۱۰۰

جدول ۶- فراوانی و درصد شغل‌های اصلی سرپرست خانوارهای روستاییان

شغل‌های اصلی	فراوانی	درصد
زراعت	۱۶۵	۴۳
باغداری	۷۵	۱۹/۵
دامپروری	۵۷	۱۴/۸
صنعت	۱۲	۳/۱
خدمات	۲۳	۶/۱
سایر	۵۲	۱۳/۵
جمع	۳۸۴	۱۰۰

وضعیت توانمندی اقتصادی روستاییان در استان آذربایجان شرقی

در تبیین توانمندی اقتصادی، با توجه به اینکه امتیاز نشانگرها در پرسشنامه حاضر در دامنه بین ۱ تا ۵ و شاخص توانمندی اقتصادی دارای ۱۵ نشانگر است. از این رو، امتیاز استاندارد این شاخص در دامنه بین ۱۵ تا ۷۵ شده و میانگین استاندارد آن ۴۵ در نظر گرفته شده است. در صورت مقایسه توانمندی اقتصادی روستاییان با متوسط امتیاز استاندارد این شاخص، اگر توانمندی اقتصادی روستاییان به طور معنی‌داری نسبت به متوسط امتیاز استاندارد این شاخص، بیشتر بوده و تفاوت معنی‌داری با آن داشته باشد، در این صورت می‌توان روستاییان را به لحاظ اقتصادی، افراد توانمند بشمار آورد و بالعکس. بنابراین چون در این مطالعه، میانگین نمره توانمندی اقتصادی روستاییان (۳۶/۳۹) از متوسط امتیاز استاندارد این شاخص (۴۵)، کمتر بوده و تفاوت معنی‌داری به لحاظ آماری دارد، می‌توان نتیجه گرفت که توانمندی اقتصادی روستاییان در کل استان به طور معنی‌داری نسبت به متوسط امتیاز استاندارد آن، پایین‌تر بوده و در وضعیت نامناسبی قرار گرفته است (جدول ۷).

جدول ۷- مقایسه میانگین نمره توانمندی اقتصادی روستاییان با متوسط امتیاز استاندارد آن در کل استان

متوسط امتیاز استاندارد توانمندی اقتصادی (۴۵)	تعداد	میانگین نمره متغیر وابسته	انحراف معیار	t	سطح معنی‌داری
۳۶/۳۹۱	۳۸۴	توانمندی اقتصادی در استان	۱۳/۹۱۸	-۱۲/۱۲۱	۰/۰۰۰۱

پیش‌بینی عوامل تبیین‌کننده توانمندی اقتصادی روستاییان استان آذربایجان شرقی

پس از بررسی فرض‌های کلاسیک (هم‌خطی، خودهمبستگی، نرمال بودن متغیرها)، بر اساس پژوهش‌های انجام گرفته و تئوری‌های موجود در این زمینه به منظور بدست آوردن اثرات مستقیم بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته، از تحلیل رگرسیون چندگانه و همچنین جهت دستیابی به اثرات غیرمستقیم میان آن‌ها از تحلیل مسیر استفاده شد. در تحلیل مسیر مرسوم است که از رگرسیون به روش اینتر (Enter) استفاده شود، زیرا اثرات غیرمستقیم متغیرها نیز مدنظر است (کلانتری، ۱۳۹۴)؛ بنابراین پس از وارد شدن شانزده متغیر مستقل (موجود در چارچوب مفهومی) در رگرسیون چندگانه به روش اینتر (Enter)، هفت متغیر معنی‌دار شدند که عبارتند از: "میزان دسترسی به وام"، "اجرای طرح هادی"، "میزان پایداری اکولوژیکی"، "میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی"، "میزان سابقه کار کشاورزی"، "میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی" و "میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام". عدد ضریب تعیین تعدیل شده، ۰/۵۵۹ بدست آمد که نشان می‌دهد هفت متغیر معنی‌دار شده در رگرسیون، ۵۵/۹ درصد از متغیر وابسته (توانمندی اقتصادی روستاییان) را شناسایی و تبیین کرده‌اند (جدول ۸).

جدول ۸- نتایج برآورد رگرسیون چندگانه

متغیر	ضریب همبستگی با متغیر وابسته	ضریب غیر استاندارد (B)	انحراف معیار	ضریب استاندارد ( )	آماره t	سطح معنی‌داری
X ₁ میزان دسترسی به وام	۰/۴۰۲**	۰/۶۹۲	۰/۱۲۶	۰/۲۷۴	۵/۴۸۳	۰/۰۰۰۱
X ₂ اجرای طرح هادی	۰/۲۳۲**	۰/۱۳۳	۰/۰۵۰	۰/۲۷۱	۲/۶۳۷	۰/۰۰۹
X ₃ میزان پایداری اکولوژیکی	۰/۴۱۵**	۰/۱۸۹	۰/۰۵۱	۰/۲۰۰	۳/۶۹۳	۰/۰۰۰۱
X ₄ میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی	۰/۴۷۱**	۰/۲۷۲	۰/۱۱۲	۰/۱۹۹	۲/۴۴۰	۰/۰۱۳
X ₅ میزان سابقه کار کشاورزی	۰/۱۰۱*	۰/۲۱۲	۰/۰۶۷	۰/۱۷۴	۳/۱۷۰	۰/۰۰۲
X ₆ میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی	۰/۳۸۰**	۰/۳۹۳	۰/۱۷۹	۰/۱۶۲	۲/۱۹۳	۰/۰۲۹
X ₇ میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام	-۰/۱۰۹*	-۳/۷۸۸×۱۰ ^{-۹}	۰/۰۰۰	-۰/۱۲۳	-۲/۵۲۶	۰/۰۱۲

** میانگین‌هایی که دارای رابطه معنی‌داری با متغیر وابسته در سطح ۰/۰۱ بودند.

* میانگین‌هایی که دارای رابطه معنی‌داری با متغیر وابسته در سطح ۰/۰۵ بودند.

$$R^2_{Adj}=0.559$$

عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی روستاییان در استان آذربایجان شرقی

تحلیل تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی روستاییان در استان آذربایجان شرقی نتایج حاصل از تحلیل همبستگی (پیرسون) متغیرهای مستقل عبارتند از: X_1 : میزان دسترسی به وام، X_2 : اجرای طرح هادی، X_3 : میزان پایداری اکولوژیکی، X_4 : میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی، X_5 : میزان سابقه کار کشاورزی، X_6 : میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی و X_7 : میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام. برای نشان دادن اثرات مستقیم متغیرها بر متغیر وابسته از بتاهای استاندارد شده استفاده شد و همچنین اثرات غیر مستقیم نیز از طریق حاصل ضرب بین همبستگی دو متغیر و بتای استاندارد شده متغیر دوم از طریق نرم‌افزار SPSS محاسبه شده‌اند (جدول ۹).

جدول ۹- اثر متغیرها (مستقیم و غیرمستقیم) بر متغیر وابسته در تحلیل مسیر

نام متغیر	اثر مستقیم	آماره t	سطح معنی داری	اثر غیرمستقیم از طریق								
				X_7	X_6	X_5	X_4	X_3	X_2	X_1		
X_1	۰/۲۷۴	۵/۴۸۳**	۰/۰۰۰	۰/۰۸۳**	۰/۰۵۱**	-۰/۰۲۷	-	۰/۰۵۱**	۰/۰۸۳**	۰/۰۲۰	۰/۰۵۱**	۰/۰۲۰
X_2	۰/۲۷۱	۲/۶۳۷**	۰/۰۰۹	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	-	۰/۰۴۰	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۱۴	۰/۰۰۳	۰/۰۱۴
X_3	۰/۲۰۰	۳/۶۹۳**	۰/۰۰۰	-	-	-۰/۰۰۸	۰/۰۶۹	-	۰/۰۸۲	۰/۰۰۵	۰/۰۰۵	۰/۰۰۵
X_4	۰/۱۹۹	۲/۴۴۰**	۰/۰۱۴	۰/۰۸۳**	۰/۰۰۴	۰/۱۱۴*	۰/۰۱۴	۰/۰۸۳**	-	۰/۰۱۰	۰/۰۰۷	۰/۰۱۰
X_5	۰/۱۷۴	۳/۱۷۰**	۰/۰۰۲	۰/۰۲۱	۰/۰۲۱	-۰/۰۳۰	۰/۰۲۱	۰/۰۲۱	-	-	۰/۰۲۶*	۰/۰۲۳
X_6	۰/۱۶۲	۲/۱۹۳*	۰/۰۲۹	۰/۰۸۶**	۰/۰۰۵	۰/۰۸۶**	۰/۰۲۹	۰/۰۸۶**	۰/۰۸۷**	۰/۰۲۵	۰/۰۱۳*	۰/۰۲۵
X_7	-۰/۱۲۳	-۲/۵۲۶*	۰/۰۱۶	۰/۰۰۵	۰/۰۳۶	۰/۰۰۵	۰/۰۱۶	۰/۰۳۶	۰/۰۳۷	۰/۰۳۷	-	۰/۰۳۷

** میانگین‌هایی که دارای رابطه معنی‌داری با متغیر وابسته در سطح ۰/۰۱ بودند.

* میانگین‌هایی که دارای رابطه معنی‌داری با متغیر وابسته در سطح ۰/۰۵ بودند.

(F=5.455, P=0.000), (Residual=0.561), (D.W. =1.869)

نتایج تحلیل مسیر نشان داد که اکثر متغیرها علاوه بر اثرات مستقیم، اثرات غیرمستقیمی نیز بر توانمندی اقتصادی روستاییان استان داشتند (نگاره ۲). بررسی روابط بین متغیرهای درون معادله نشان می‌دهد که متغیر «میزان دسترسی به وام» بیشترین اثر مستقیم مثبت و معنی‌داری ($p < 0.01$) را بر متغیر وابسته داشت. این متغیر از طریق سه متغیر «میزان پایداری اکولوژیکی»، «میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی» و «میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی»، تأثیر غیرمستقیم مثبت و معنی‌داری ($p < 0.01$) نیز بر متغیر وابسته گذاشته است. روستاییان با دسترسی هرچه بیشتر به وام، امکان سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی در زمینه‌های کشاورزی و صنایع مرتبط با آن را خواهند داشت، به عبارت دیگر به لحاظ اقتصادی توانمند می‌گردند. از آنجایی که با دریافت وام، مشکلات مالی‌شان برطرف می‌شود، امکان خرید نهاده‌های آلی و غیر شیمیایی را خواهند داشت. از این رو، در عین حالی که می‌توانند نهاده‌های شیمیایی بیشتری را خریداری نمایند ولی محیط‌زیست را فدای افزایش کسب درآمد و سودافزایی خویش نمی‌کنند و به خاطر حفظ سرمایه برگشت‌ناپذیر آب و خاک سعی خواهند کرد روش‌های سالم‌تری را جایگزین استفاده از نهاده‌های شیمیایی نمایند و نه تنها از آلودگی منابع پایه پرهیز کرده، بلکه از نابودی آن‌ها نیز در برابر عوامل طبیعی و انسانی ممانعت خواهند کرد. بنابراین، افزایش دسترسی به وام علاوه بر اثرات مستقیم، به‌طور غیرمستقیم نیز، هم از طریق افزایش قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی و هم از طریق افزایش پایداری اکولوژیکی موجب افزایش توانمندی اقتصادی روستاییان استان آذربایجان شرقی می‌شود. همچنین روستاییان با دسترسی هرچه بیشتر به وام، می‌توانند امکانات مالی زیادی جهت دسترسی به منابع اطلاعاتی و خریداری از آن‌ها پیدا کرده و از آن‌ها بهره‌مند شوند. از این رو، افزایش دسترسی به وام، علاوه بر اثرات مستقیم، به‌طور غیرمستقیم نیز از طریق افزایش دسترسی به منابع اطلاعاتی موجب افزایش توانمندی اقتصادی روستاییان استان آذربایجان شرقی می‌شود.

بعد از متغیر «میزان دسترسی به وام»، متغیر «اجرای طرح هادی» بیشترین اثر مستقیم مثبت معنی‌داری ($p < 0.01$) را بر توانمندی اقتصادی روستاییان داشت. این متغیر نیز از طریق متغیر «میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام»، تأثیر غیرمستقیم منفی و معنی‌داری ($p < 0.01$) نیز بر توانمندی اقتصادی روستاییان گذاشته است. با اجرای طرح هادی و بهره‌برداری از پروژه‌های زیرساختی عمرانی نظیر جاده‌های آسفالت، تلفن، برق، گاز و آب در مناطق روستایی، امکان سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی در روستاها نیز بیشتر می‌گردد، چراکه این زیرساخت‌ها از الزامات اصلی و اساسی سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی هستند. از این رو، اجرای طرح هادی به‌طور مستقیم بر توانمندی اقتصادی روستاییان تأثیرگذار بوده و از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر آن بشمار می‌آید. علاوه بر آن، پس از اجرای این طرح‌ها، طبیعتاً سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی در این مناطق، توسط روستاییان انجام می‌گیرند و به تبع آن نیاز آنان به دریافت وام به منظور این سرمایه‌گذاری‌ها بیشتر می‌شود و از آنجایی که در این استان متأسفانه تسهیلات اعتباری ناچیزی برای مناطق روستایی تخصیص داده می‌شود، از این رو، نه تنها اخذ این مبالغ وام، برای روستاییان امکان‌پذیر نمی‌شود، بلکه این موارد نیز به مبالغ قبلی وام درخواستی آنان، افزوده می‌گردد. بنابراین چون افزایش میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام روستاییان نشانگر افزایش کمبود سرمایه آنان تلقی می‌گردد و کمبود سرمایه هم به مفهوم کاهش توانمندی اقتصادی آنان است، بنابراین اجرای طرح هادی، علاوه بر اثر مثبت مستقیم خود، به‌طور غیرمستقیم نیز از طریق متغیر «میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام»، تأثیر منفی خود را بر توانمندی اقتصادی روستاییان استان آذربایجان شرقی نشان داده است. این در صورتی است که با تخصیص اعتبارات کافی برای فعالیت‌های اقتصادی در روستاها، اجرای طرح هادی نه تنها از طریق متغیر «میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام»، تأثیر منفی بر توانمندی اقتصادی روستاییان نخواهد داشت، بلکه با کاهش میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام روستاییان به تأثیر مثبت مضاعف بر توانمندی اقتصادی آنان تبدیل خواهد شد.

سومین متغیری که بیشترین اثر مستقیم مثبت معنی‌داری ($p < 0.01$) بر توانمندی اقتصادی روستاییان را داشت، متغیر «میزان پایداری اکولوژیکی» می‌باشد. این متغیر از طریق سایر متغیرها تأثیر غیرمستقیم معنی‌داری بر توانمندی اقتصادی روستاییان نداشته است. افزایش پایداری اکولوژیکی در مزارع و باغات به مفهوم حفاظت از خاک حاصلخیز آن‌ها در مقابل منابع فرسایش و جلوگیری از آلودگی آب و خاک، قطعاً در حفظ منابع پایه که به‌عنوان عوامل تولید و سرمایه‌های اقتصادی روستاییان بشمار می‌آیند مؤثر خواهد بود. به عبارت دیگر با حفظ عوامل تولید، روستاییان به لحاظ اقتصادی در سال‌های آتی نیز توانمند خواهند شد چون کشاورزی شغل اصلی اکثر روستاییان این استان می‌باشد. از این رو، پایداری اکولوژیکی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر با اثر مستقیم مثبت بر توانمندی اقتصادی روستاییان استان آذربایجان شرقی بود.

چهارمین متغیری که اثر مستقیم مثبت معنی‌داری ($p < 0.01$) بر توانمندی اقتصادی روستاییان داشت، متغیر «میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی» می‌باشد. این متغیر از طریق سه متغیر «میزان دسترسی به وام»، «میزان پایداری اکولوژیکی» و «میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی»، اثر غیرمستقیم مثبت معنی‌داری ($p < 0.01$) نیز بر متغیر وابسته گذاشته است. با افزایش میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی روستاییان، اولاً دانش فنی آنان در ارتباط با مهارت‌های مورد نیاز در کشاورزی، دامپروری و باغات افزایش یافته و از این طریق می‌توانند با افزایش عملکرد محصول در واحد سطح و با تثبیت آن، درآمد خودشان را افزایش داده و به ثبات برسانند. دوم اینکه آن گروه از روستاییان با داشتن آگاهی‌های لازم در خصوص دانش فنی جهت استفاده از مکانیزاسیون و ماشین‌های کشاورزی می‌توانند با افزایش میزان استفاده از مکانیزاسیون و تکنولوژی‌های جدید در مراحل مختلف تولید و با تثبیت استفاده از آن، هزینه‌های تولیدات کشاورزی و دامپروری را کاهش دهند و به ثبات برسانند و نهایتاً می‌توانند سود حاصل از فروش محصولات را به حداکثر برسانند. سوم اینکه آنان با داشتن آگاهی از تغییرات قیمتی محصولات کشاورزی، باغی و دامپروری، دلایل نوسان قیمت‌ها و در نهایت در خصوص دانش مدیریت آن، می‌توانند با انتخاب صحیح در کشت محصولات با قیمت‌های بالاتر در زمان برداشت، درآمد خودشان را افزایش دهند و آن را به یک حالت پایداری در بیاورند. چهارم اینکه آن گروه از روستاییان با داشتن آگاهی می‌توانند دانش فنی خودشان را در خصوص ایجاد و توسعه صنایع کوچک مرتبط با کشاورزی، باغی و دامپروری افزایش داده و از این طریق می‌توانند تنوع شغلی و درآمدی در روستا برای خویش و اعضای خانوار ایجاد کرده و مشکل بیکاری فصلی را برای خود و اعضای خانوار برطرف نمایند. به عبارت دیگر،

دسترسی به منابع اطلاعاتی مورد نیاز روستاییان استان آذربایجان شرقی به طور مستقیم بر توانمندی اقتصادی آنان مؤثر بود. همچنین روستاییان با آگاهی از نحوه دسترسی به وام‌های مرتبط با سرمایه‌گذاری بر روی صنایع می‌توانند مسائل مالی آن را برطرف نموده و قدرت خرید مواد اولیه آن صنایع را نیز افزایش دهند. علاوه بر آن، از طریق افزایش آگاهی در خصوص نحوه ایجاد پایداری اکولوژیکی بیشتر در مزارع و باغات، با حفظ سرمایه آب و خاک خویش به‌طور غیرمستقیم نیز می‌توانند به لحاظ اقتصادی توانمند شوند. بنابراین دسترسی به منابع اطلاعاتی روستاییان علاوه بر اثرات مستقیم خود، به‌طور غیرمستقیم نیز از طریق افزایش دسترسی به وام، افزایش قدرت خرید مواد و نهاده‌های اولیه و افزایش میزان پایداری اکولوژیکی در مزارع و باغات، تأثیرات مثبتی نیز بر توانمندی اقتصادی روستاییان استان آذربایجان شرقی می‌گذارد.

پنجمین متغیری که اثر مستقیم مثبت معنی‌داری ($p < 0.01$) بر توانمندی اقتصادی روستاییان داشت، «میزان سابقه کار کشاورزی» می‌باشد. این متغیر از طریق متغیر «میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام»، تأثیر غیرمستقیم منفی معنی‌داری ($p < 0.01$) نیز بر متغیر وابسته گذاشته است. هرچه سابقه و تجربه روستاییان در فعالیتهای کشاورزی بیشتر بوده باشد به همان اندازه هم دارای دانش بومی بیشتری به منظور افزایش عملکرد در واحد سطح محصولات مختلف، افزایش بهره‌وری و نهایتاً افزایش سودآوری فعالیتهای زراعی و باغی بوده و از این رو، توانمندی بالاتری در عرصه فعالیتهای اقتصادی به‌ویژه کشاورزی خواهند داشت. به عبارت دیگر، سابقه کار کشاورزی روستاییان استان آذربایجان شرقی به‌طور مستقیم بر توانمندی اقتصادی آنان مؤثر است. علاوه بر آن، روستاییان، با سابقه کار بیشتر، طبیعتاً در فعالیتهای اقتصادی این مناطق، بیشتر سرمایه‌گذاری می‌کنند و به تبع آن نیاز آنان به دریافت وام به منظور این سرمایه‌گذاری‌ها بیشتر می‌شود و از آنجایی که در این استان متأسفانه تسهیلات اعتباری ناچیزی برای مناطق روستایی تخصیص داده می‌شود، از این رو، دریافت این مبالغ وام، برای این دسته از روستاییان نه تنها امکان‌پذیر نمی‌شود بلکه به مبالغ وام درخواستی مورد نیاز آنان، نسبت به سایر روستاییان دیگر بیشتر اضافه می‌گردد. بنابراین چون افزایش میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام روستاییان نشانگر افزایش کمبود سرمایه آنان تلقی می‌گردد و کمبود سرمایه هم به مفهوم کاهش توانمندی اقتصادی آنان است، بنابراین سابقه کار روستاییان، علاوه بر اثر مثبت مستقیم خود به‌طور غیرمستقیم نیز از طریق متغیر «میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام»، تأثیر منفی خود را بر توانمندی اقتصادی روستاییان استان آذربایجان شرقی نشان داده است. این در صورتی است که با تخصیص اعتبارات کافی برای فعالیتهای اقتصادی در روستاها، سابقه کار نه تنها از طریق متغیر «میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام»، تأثیر منفی بر توانمندی اقتصادی روستاییان نخواهد داشت، بلکه با کاهش میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام روستاییان به تأثیر مثبت مضاعف بر توانمندی اقتصادی آنان تبدیل خواهد شد.

آخرین متغیری که اثر مستقیم مثبت معنی‌داری ($p < 0.1$) بر توانمندی اقتصادی روستاییان داشت، «میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی» می‌باشد. این متغیر نیز از طریق چهار متغیر «میزان دسترسی به وام» ($p < 0.01$)، «میزان پایداری اکولوژیکی» ($p < 0.01$)، «میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی» ($p < 0.01$) و با کاهش «میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام» ($p < 0.1$)، تأثیر غیرمستقیم مثبت معنی‌داری بر توانمندی اقتصادی روستاییان گذاشته است.

روستاییانی که از سرمایه اولیه یا بودجه کافی برای خرید نهاده‌های لازم در زمان کاشت محصولات کشاورزی برخوردارند و به گرفتن قرض از منابع غیررسمی و یا اخذ وام نیازمند نیستند و به‌طور کلی برای تولید محصولات کشاورزی مشکل مالی ندارند معمولاً به لحاظ اقتصادی جزء افراد توانمند روستاها هستند. به عبارت دیگر، «میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی» روستاییان استان آذربایجان شرقی به‌طور مستقیم بر توانمندی اقتصادی آنان مؤثر است.

این گروه از روستاییان به دلیل وضعیت مناسب اقتصادی و دارا بودن مدارک و وثیقه‌های لازم برای اخذ وام، غالباً دسترسی بیشتری به وام داشته و همچنین به دلیل عدم مشکلات مالی‌شان امکان خرید نهاده‌های غیر شیمیایی را دارند. از این رو، حفظ سرمایه برگشت‌ناپذیر آب و خاک برای آن روستاییان ارجحیت بیشتری نسبت به صرف افزایش کسب درآمد و سودافزایی خویش دارد و سعی بر جایگزینی روش‌های سالم‌تری نسبت به استفاده از نهاده‌های شیمیایی دارند. بنابراین، «میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی» روستاییان علاوه بر اثرات مستقیم، به‌طور غیرمستقیم نیز، هم از طریق «میزان دسترسی به وام» و هم از طریق «میزان پایداری اکولوژیکی» موجب افزایش توانمندی اقتصادی روستاییان استان آذربایجان شرقی شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

از آنجایی که بر اساس نتایج پژوهش حاضر، مهم‌ترین متغیر مؤثر بر توانمندسازی اقتصادی روستاییان استان، میزان دسترسی روستاییان به وام است که نتایج محمدی یگانه و همکاران (۱۳۹۳) نیز این نتیجه را تأیید می‌کند و اینکه افزایش میزان دسترسی روستاییان به وام، از طریق افزایش میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی و افزایش میزان پایداری اکولوژیکی در مزارع و باغات استان آذربایجان شرقی بیشترین تأثیر مثبت غیرمستقیم را نیز بر توانمندسازی اقتصادی روستاییان استان داشته است، از این رو، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی به منظور تخصیص اعتبارات بانکی و اجرای برنامه پرداختی آن به روستاییان استان، نه تنها به طور مستقیم نقش مؤثری در توانمندسازی اقتصادی روستاییان ایفا می‌کند، بلکه به طور غیرمستقیم نیز به افزایش دسترسی آنان به آموزش و آگاهی بیشتر به‌ویژه در زمینه پایداری اکولوژیکی کمک می‌کند، مهم‌تر اینکه این امر، در عمل نیز توسط خود روستاییان به طور نرم‌افزاری در روند افزایش پایداری اکولوژیکی مزارع و باغات این استان نقش حیاتی ایفا می‌کند. بنابراین، با ارائه راه‌حل‌های مناسب جهت دسترسی روستاییان به وام، گام‌های اساسی در توسعه پایدار جوامع روستایی استان برداشته می‌شود. بنابراین، به منظور توسعه پایدار روستاهای استان بر اساس نتایج این پژوهش لازم است توصیه شود که وزارت جهاد کشاورزی ضمن بررسی طرح‌های اقتصادی سودآور روستایی، نسبت به تعیین، ابلاغ و عقد قراردادهای اجرایی آن‌ها به بانک‌های عامل به‌ویژه بانک کشاورزی جهت ارائه تسهیلات اعتباری به روستاییان استان آذربایجان شرقی، اقدام نماید. همزمان بانک‌های عامل نیز ضمن بررسی راهکارهای عملی افزایش دسترسی روستاییان مستعد به این تسهیلات اعتباری (از جمله افراد با سابقه در فعالیتهای کشاورزی بر اساس نتایج پژوهش حاضر) به‌ویژه کاهش بروکراسی اداری در پرداخت وام، بررسی و به اجرا بگذارند تا اینکه این افراد بتوانند از وام‌های لازم برای افزایش توانمندی اقتصادی خانوار خود بهره‌مند شوند.

با توجه به نتایج پژوهش حاضر، دومین متغیر مهم مؤثر بر توانمندسازی اقتصادی روستاییان استان، اجرای طرح هادی است که نتایج تعالی و همکاران (۱۳۹۴) نیز این نتیجه را تأیید می‌کند، از این رو، لازم است روند اجرای طرح هادی در روستاهای استان آذربایجان شرقی، ادامه یافته و نسبت به بهبود اجرای آن پیگیری شود. بنابراین، پیشنهاد می‌شود دولت در احداث، تکمیل و ترمیم طرح‌ها از جمله جاده‌های آسفالت مناسب برای روستاهایی که در استان آذربایجان شرقی از این نعمت محروم هستند، اقدام لازم را انجام دهد تا در مزارع و مراکز تولید با دسترسی به جاده آسفالت مناسب، زمینه بیشتری برای توسعه کشاورزی و صنایع تبدیلی و تکمیلی آن ایجاد شوند.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که سومین متغیر مهم مؤثر بر توانمندسازی اقتصادی روستاییان استان، میزان پایداری اکولوژیکی است که نتایج تعالی و همکاران (۱۳۹۴) نیز این نتیجه را تأیید می‌کند، چراکه جلوگیری از نابودی و آلودگی منابع پایه در فعالیتهای کشاورزی به‌عنوان شغل غالب روستاییان، واقعاً آنان را توانمند می‌نماید. بنابراین، توصیه می‌شود اقدامات لازم و جدی نسبت به استفاده از نیروی کارشناس متخصص در بدنه اداری دولت برای تدوین و تنظیم ضوابط کارآمد و قوانین شفاف و اثربخش برای اجرایی شدن در روستاها، تشکیل کارگروه متشکل از کارشناسان خبره، ارتباط تنگاتنگ بین دستگاه‌ها برای تدوین ضوابط و مقررات جامع و یکپارچه برای تسهیل امور، تدوین دستورالعمل با قابلیت اجرایی طبق ضوابط و مقررات مدون، برنامه‌ریزی و توجه به پایداری اکولوژیکی در استان با فعال کردن کارگروه‌های تخصصی تحت نظر شورای برنامه‌ریزی که موضوعات مرتبط با برنامه‌ریزی پایداری اکولوژیکی استان را به صورت کارشناسی بررسی و نتیجه را جهت اتخاذ تصمیمات نهایی مطرح نمایند، انجام گیرد. همچنین اجرای طرح‌ها باید بر اساس الگوی بوم روستا که به طور کامل و جامع همه ابعاد بوم روستا مورد توجه قرار گرفته باشد. بدین منظور در برنامه‌ریزی باید قابلیت‌های روستا به لحاظ زیست‌محیطی سنجیده شود. باید میان تقاضا و قابلیت‌های روستا، توازن برقرار گردد و نهایت استفاده از روستا بدون اینکه منابع آن رو به کاهش بگذارد، به عمل آید. در این راستا، انتخاب سیاست‌های زیست‌محیطی مناسب دولت بر اساس برنامه‌ریزی‌های پایداری اکولوژیکی نیز مؤثر است. بنابراین، شناخت صحیح روابط جاری میان محیط‌های روستایی می‌تواند به کوشش در راستای تغییر ساختاری و کارکردی روابط و مناسبات موجود در برنامه‌ریزی برای برقرار کردن ارتباط مطلوب ذینفعان و عملکردهای متوازن دوسویه با مسئولان و ترغیب به سیاست‌گذاری‌های توسعه پایدار به وسیله دولت کمک کند و الهام بخش توسعه پایدار یکپارچه

در بخش‌های روستایی باشد تا از این طریق، از نابودی و آلودگی آب و خاک این استان که به‌عنوان سرمایه اصلی و اساسی در توسعه پایدار کشاورزی و روستایی است، جلوگیری شود تا به تبع آن نیز توانمندی اقتصادی روستاییان پایدار گردد.

از آنجایی که بر اساس نتایج پژوهش حاضر، چهارمین متغیر مهم مؤثر بر توانمندسازی اقتصادی روستاییان استان، میزان دسترسی به منابع اطلاعاتی است که نتایج خانی و همکاران (۱۳۹۱) و اعظمی و خیاطی (۱۳۹۳) نیز این نتیجه را تأیید می‌کنند. نتیجتاً روستاییان با دسترسی بیشتر به امکانات و کانال‌های ارتباطی و منابع اطلاعاتی، نه تنها به لحاظ اقتصادی بر توانمندی خویش می‌افزایند، از نحوه دسترسی به وام مطلع شده و یاد می‌گیرند و قدرت خرید خودشان از نهاده‌های کشاورزی را ارتقا می‌بخشند بلکه روش‌های جلوگیری از نابودی و آلودگی آب و خاک را یاد گرفته و به تبع آن، می‌توانند سرمایه اصلی و اساسی زندگی حرفه‌ای خود را از قهقرایی واقعی نجات دهند. بنابراین، توصیه می‌شود سازمان ترویج و آموزش در وزارت جهاد کشاورزی نسبت به اجرای برنامه‌های آموزش کشاورزی از جمله برنامه‌هایی با محتوای اقتصادی، نحوه دسترسی به وام و افزایش قدرت خرید روستاییان و به‌ویژه برنامه‌های پایداری اکولوژیکی در مزارع و باغات روستاهای استان آذربایجان شرقی با استفاده از منابع اطلاعاتی موجود و مناسب، اقدام نماید.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که آخرین متغیر مهم مؤثر بر توانمندسازی اقتصادی روستاییان استان، میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام آنان است، به این معنی که هرچه روستاییان میزان انباشتگی مبالغ درخواست وام بیشتری داشته‌اند میزان توانمندی اقتصادی خانوار آنان به لحاظ آماری به‌طور قابل ملاحظه و معنی‌داری کمتر بوده است که نشان‌دهنده تأثیر دریافت وام بر توانمندی اقتصادی آنان می‌باشد که نتایج محمدی یگانه و همکاران (۱۳۹۳) نیز این نتیجه را تأیید می‌کند. این نتایج نشان می‌دهد که در استان آذربایجان شرقی، عدم توانایی دریافت وام با مبالغ مورد نیاز، نه تنها بر توانمندی اقتصادی روستاییان تأثیر منفی گذاشته، بلکه بر میزان قدرت خرید نهاده‌های کشاورزی آنان و بالأخص میزان پایداری اکولوژیکی مزارع و باغات روستاهای این استان نیز تأثیر منفی داشت. بنابراین، توصیه می‌شود بانک‌های کشاورزی نسبت به ارائه وام‌های کشاورزی با مبالغ مورد نیاز در فعالیتهای کشاورزی و با نرخ بهره پایین‌تر و دوره مشارکت بالاتر جهت افزایش سرمایه روستاییان اقدام نمایند.

سیاسگزاری

این مقاله از طرح تحقیقاتی که با بودجه پژوهشی و حمایت مالی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز به انجام رسیده استخراج شده است. بدین وسیله از معاونت پژوهشی این دانشگاه قدردانی می‌شود.

منابع

- اعظمی، م.، و خیاطی، م. (۱۳۹۳). تحلیل توانمندی اقتصاد روستایی و تعیین کننده‌های آن (مطالعه موردی: برنجکاران شهرستان رشت). *مجله تحقیق و برنامه‌ریزی روستایی*، سال ۳، شماره ۵، صص ۴۳-۵۵.
- افشانی، س. ع. ر. و فاتحی، ا. (۱۳۹۵). توانمندی زنان سرپرست خانوار و عوامل اجتماعی فرهنگی مرتبط با آن: مطالعه زنان زیرپوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) شهر تبریز. *فصلنامه زن و جامعه*، سال ۷، شماره ۳، صص ۱۹-۳۸.
- الیاس پوریان، م. ک.، پورسعید، ع. ر. و اشراقی سامانی، ر. (۱۳۹۳). بررسی تأثیر آموزش‌های تخصصی با تأکید بر توانمندی شغلی منابع انسانی (مورد مطالعه در سطح سازمان جهاد کشاورزی استان ایلام). *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، جلد ۱۰، شماره ۱، صص ۳۷-۵۰.
- بیگری، ن.، پزشکی‌راد، غ. ر. و زمانی میاندشتی، ن. (۱۳۹۲). استراتژی‌هایی برای توانمندسازی تعاونی‌های تولید از دیدگاه متخصصان ملی و استانی. *مجله اقتصاد کشاورزی و تحقیقات توسعه*، سال ۴۴، شماره ۱، صص ۱۱۹-۱۰۹.
- تعالی، پ.، احمدپور، ا.، و چرمچیان لنگرودی، م. (۱۳۹۴). نقش توانمندسازی در توسعه روستایی. *فصلنامه نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی*، سال ۱۳، شماره ۴۸، صص ۳۷-۳۳.
- حیدری ساربان، و. و رکن‌الدین افتخاری، ا. ر. (۱۳۹۵). تحلیل عوامل مؤثر بر توانمندی کشاورزان در استان اردبیل. *مجله اقتصاد و تحقیقات کشاورزی*، سال ۲-۴۷، شماره ۳، صص ۷۵۴-۷۴۳.

خانی، ف.، مطیعی لنگرودی، ح.، و صیاد بیدهندي، ل. (۱۳۹۱). ارائه الگوی توانمندسازی زنان روستایی استفاده کننده از ICT (بررسی موردی: بخش مرکزی شهرستان لاهیجان). *فصلنامه توسعه روستایی*، سال ۱، صص ۸۵-۱۰۸.

خدری، ک.، پزدان پناه، م.، فروزانی، م.، و برادران، م. (۱۳۹۹). تبیین عوامل روانشناختی مؤثر بر توانمندی زنان روستایی (مورد مطالعه: شهرستان لیکک). *مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، دوره ۲-۵۱، شماره ۲، صص ۳۴۱-۳۲۷.

زیاری، ک. (۱۳۹۳). *مکتب‌ها، نظریه‌ها و مدل‌های برنامه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

سعدی، ح.ا.، شعبانعلی فمی، ح.، و لطیفی، س. (۱۳۹۱). ارزیابی اقتصادی و ظرفیت اجتماعی قالبیابی زنان روستایی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: استان همدان). *مجله زنان در توسعه و سیاست‌ها*، سال ۱۰، شماره ۲، صص ۱۲۶-۱۰۷.

عطائی، پ.، و زمانی میاندشتی، ن. (۱۳۹۰). نقش تعاونی‌های زنان روستایی در توانمندسازی اعضا. *مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، دوره ۲-۴۲، شماره ۳، صص ۴۴۴-۴۳۳.

عنابستانی، ع.ا.، شایان، ح.، خسروبیگی، ر.، و تقیلو، ع.ا. (۱۳۹۲). نقش مشارکت در توانمندسازی اقتصادی نواحی روستایی با تأکید بر بخش کشاورزی (مطالعه موردی: دهستان ایجرود بالا-استان زنجان). *فصلنامه علمی-پژوهشی فضای جغرافیایی*، سال ۱۳، شماره ۴۴، صص ۹۰-۷۳.

کرد، ب.، و آبتین، ع.ا. (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی در استان سیستان و بلوچستان. *مجله جغرافیا و توسعه*، شماره ۳۲، صص ۴۴-۱.

کلانتری، خ. (۱۳۹۴). *پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی*. تهران: انتشارات فرهنگ صبا.

کلانتری، خ.، اسدی، ع.، و چوپچیان، ش. (۱۳۸۸). تلفیق و اعتبارسنجی شاخص‌های توسعه پایدار مناطق روستایی. *مجله شهر و مطالعات و تحقیقات منطقه‌ای*، سال ۲، صص ۸۶-۶۹.

گلزاری، ا.، و میردامادی، م. (۱۳۹۲). بررسی نقش مهندسين کشاورزی در توانمندسازی گندم‌کاران در افزایش تولید گندم در استان کرمانشاه. *مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی*، شماره ۲، صص ۶۰-۴۹.

محمدی یگانه، ب.، چراغی، م.، و احمدی، ک. (۱۳۹۳). بررسی آثار اعتبارات خرد بر توانمندسازی اقتصادی روستایی (مطالعه موردی: دهستان غنی بیگلو شهرستان زنجان). *فصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیا و توسعه*، شماره ۳۵، صص ۲۴۷-۲۳۳.

محمدی، ی.، عوافی اکمل، ف.، ضمیری آراسته، م.، و رحیمیان، م. (۱۳۹۸). تحلیل عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر توانمندی زنان روستایی دریافت‌کننده اعتبارات خرد (مورد مطالعه استان‌های کرمانشاه و همدان). *علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، جلد ۱۵، شماره ۲، صص ۷۹-۶۵.

مرکز آمار ایران. (۱۳۹۸). *سالنامه آماری کشور*. تهران: انتشارات معاونت برنامه‌ریزی.

مقدس فریمانی، ش.، و میرترابی، م.ا. (۱۳۹۸). تأثیر دوره‌های آموزشی ترویجی بر توانمندی اقتصادی زنان روستایی عضو صندوق اعتبارات خرد استان سمنان. *فصلنامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی*، شماره ۴۹، صص ۹۰-۷۱.

مهاجری امیری، ش.، مجردی، غ.ر.، و بادسار، م. (۱۳۹۵). بررسی نقش عوامل اجتماعی و روانشناسی در توانمندی زنان سرپرست خانوار روستایی تحت پوشش کمیته امداد (مطالعه موردی: شهرستان عباس آباد). *مجله اقتصاد کشاورزی و تحقیقات توسعه*، سال ۲-۴۷، شماره ۱، صص ۲۲۵-۲۱۱.

میرزایی، ح.، غفاری، غ.، و کریمی، ع. (۱۳۸۹). توانمندسازی، صنعتی شدن و عوامل زمینه‌ای مؤثر بر آن (مطالعه موردی: مناطق روستایی شهرستان قروه). *فصلنامه پژوهش‌های روستایی*، شماره ۴، صص ۱۲۸-۹۹.

Abayomi, A., and Abadat, A. (2014). The roles of selected NGOs in economic empowerment of rural women in Ibadanland, Nigeria. *Academy of Management Journal*, 39, 483-504.

Abdelrahman, S., and Elsheitk, S. (2013). The economic empowerment of urban women in Sudan: Empirical analysis. *The Journal of American Academic of Business Cambridge*, 19(1), 302-307.

Cornish, H., Walls, H., Ndirangu, R., Ogbureke, N., Bah, O. M., Tom-Kargbo, J.F., Dimoh, M., and Ranganathan, M. (2021). Women's economic empowerment and health related decision-making in rural Sierra Leone. *Culture, Health & Sexuality*, 23(1), 19-36. Available at: <<http://dx.doi.org/10.1080/13691058.2019.1683229>>.

Erstad, M. (2007). Empowerment and rural development. *International Journal of Rural Development*, 3(1), 134-136.

- Estudillo, J., Agnes, P., Quisumbing, R., and Keijiro, O. (2001). Gender differences in land inheritance, schooling and lifetime income: Evidence from the rural Philippines. *Journal of Development Studies*, 37(4), 23-48. Available at: <<http://dx.doi.org/10.1080/00220380412331322031>>.
- Fleming, P. C. (2000). Empowerment strengthens the rock. *Management Review*, 80 (1), 34-36.
- Imboden, K., Herman, B., and Petkoski, D. (2005). *Building inclusive financial sectors for development: Widening access, enhancing growth, alleviating poverty*. New York: UNCDF, the financing for development office of UN DESA and the World Bank Institute publication. Available at: <<http://www.microfinancegateway.org>>.
- Kyem, P. A. K. (2004). Power, participation, and inflexible institutions: An examination of the challenges to community empowerment in participatory GIS applications. *Cartographica*, 38(3-4), 5-17.
- Monkman, K., Miles, R., and Easton, P. (2007). The transformatory potential of a village empowerment program: The tostan replication in Mali. *Women's Studies International Forum*, (30), 451-464.
- Moyle, T. L., and Dollard, M. F. (2008). Rural Indian and indigenous Australian women working towards empowerment: A proposed cross-cultural study. *International Journal of Rural Management*, 4(1-2), 153-168.
- Rifkin, S. B. (2003). A framework linking community empowerment and health equality: It is matter of choice. *Journal of Health, Population and Nutrition*, 21(3), 168-180.
- Rivera, W. M. (2006). Developing agricultural extension system nationwide. *Journal of Extension System*, 25(2), 29-30.
- Taresa, A., and Gadisa, A. (2021). The magnitude and factors affecting women's economic empowerment for participation in decision making among married women at reproductive age in Assosa, Western Ethiopia. *Journal of Midwifery and Reproductive Health*, 9(2), 2698-2699. Available at: <<http://dx.doi.org/10.22038/jmrh.2020.39816.1445>>.
- Wellins, R., Byham, W., and Wilson, J. (2009). *Empowerment teams: Creating self-directed work groups that improve quality of agricultural productions productivity and participation*, Group. San Francisco: Jossey-Bass publication.

Article Type: Research Article

DOR: [20.1001.1.20081758.1400.17.2.13.1](https://doi.org/20.1001.1.20081758.1400.17.2.13.1)

Factors Affecting the Economic Empowerment of Villagers in East Azerbaijan Province

R. Saei^{1*}

(Received: June. 30. 2021; Accepted: Nov. 03. 2021)

Abstract

Economic empowerment improves the quality of life the villagers, especially disadvantaged groups. This action can be done through active and conscious participation and ensuring well-being. In order to determine how to meet the necessary conditions for it, the present study was conducted to investigate the factors affecting the economic empowerment of villagers in East Azerbaijan province using a survey research method. For this purpose, a researcher-made questionnaire was drafted. After testing the face validity (by experts) and reliability (by pilot study), 384 household heads were selected as a sample from the statistical population. Cochran's formula was employed to calculate the minimum required sample size. Stratified random sampling method with proportional assignment was applied to select the samples. Data analysis was performed through SPSS software. The results of regression and path analysis showed that 55.9 percent of the dependent variable's variation was explained using seven factors, including "access to the credits", "conduction of the Hadi Plan", "ecological sustainability", "access to information resources", "agricultural experience", "purchasing power of agricultural inputs", and "accumulation of loan". Based on the conclusions, some applicable suggestions were provided to improve and strengthen the economic empowerment of villagers.

Keywords: Capital finance, Removing poverty, Sustainable rural development.

---

¹ Lecturer of Department of Agricultural Management, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

* Corresponding Author, Email: Saei@iaut.ac.ir

